ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ ТЕРОРИСТИЧКОГ НАСИЉА

ECONOMIC EFFECTS OF TERRORIST VIOLENCE

Марко Крстић¹

Министарство унутрашњих послова Републике Србије,
Полицијска управа у Шапцу

Сажетак: Циљ рада је анализирати и испитати економске импликације тероризма, везе између учесталости тероризма и стања економије једне земље, као и представити основа за анализу тероризма унутар економских оквира. Тероризам има више корена и производи вишеструке ефекте, чиме може да допринесе значајном паду економије једне државе, а у неким случајевима може утицати чак и на земље које нису укључене у акту. Иако пажња на опасност од тероризма често фокусира на смрт и повреде изазване у терористичким нападима, акти насиља такође могу да изазову знатну економску штету. Економска разматрања долазе на дневни ред у свим расправама на ову тему, али је свакако било тешко за научнике и креаторе политике да се постигне консензус о томе каква је улога економије у подстицању тероризма и како економске анализе могу бити корисне за разумевање тероризма и у креирању стратегије и специфичне политике у борби против њега.

Кључне речи: тероризам, економија, трошкови, борба против тероризма.

Summary: Terrorism is a constant companion of history and today has become an inevitable part of every country's economy, both in theory and in practice. This paper will analyze and examine the economic implications of terrorism, links between the incidence of terrorism and the state of a country's economy, as well as to present the basis for the analysis of terrorism within the economic framework. Terrorism has multiple roots and produces multiple effects, which can contribute to the significant decline in the economy of a state, and in some cases may be affected even in countries that are not included in the act. Although attention to the threat of terrorism is often focused on the death and injury caused by the terrorist attacks, acts of violence can also cause significant economic damage. Economic considerations come on the agenda in any discussion on this subject, but it certainly was difficult for scientists and policy-makers to achieve a consensus on what is the role of the economy in fostering terrorism and how

economic analysis can be useful for understanding terrorism and in creating strategies and specific policies to fight it.

Keywords: terrorism, the economy, the cost, the fight against terrorism

¹ marko.krstic.1982@gmail.com

УВОД

Тероризам представља снажан и незаконит начин у постизању жељеног циља; његов једини мотив је да сруши закон намерном употребом силе против цивила, ненаоружаних људи и државе. Без обзира на то где се спектакуларни терористички напад одиграва у свету, осећања која изазива када се за њега чује су универзална: одвратност, шок, страх и несигурност. Одмах након терористичког напада, неизвесност суверено влада у вези са починиоцима, начином на који планирају напад и на крају, да ли терор делује као изолован случај или само један у низу напада. Насиље у циљу изазивања страха и застрашивања становништва нису нова појава, али ипак, позивање на „тероризам“ у праву и политици се може наћи само у скорије време, односно, тероризам је данас присутан као правни концепт у многим домаћим правним системима.

Он се јавља у контексту сукоба и својствена је тактика или облик насилног конфликта, вид политичког насиља, координираног разарања и тешких облика бруталности, а такође се користи као инструмент екстремног насилног противљења структурама доминације и експлоатације или ради унапређења других циљева.

Кроз акте насиља, или претњу насиљем, терористи настоје да створе страх или компатибилно понашање у жртвама или публици која је предмет претње и у својим многим облицима утиче на животе свих нас на један или други начин: да ли директно губутком вољене особе или инцидента ког смо били сведоци, или пак индиректно од повећане безбедности на аеродромима која изазивају кашњења авиона, нагли пад хартија од вредности које поседујемо, или емоционално од безбројних извештаја и приказаних слика од стране медија, тероризам свакако значајно утиче на све нас и нема назнака да ће отићи ускоро. Историјски, човечанство је остало у стању конфликта и терористи прибегавају насиљу да би изазвали промене у друштву и политичким системима. Насиље и тероризам су резултат ирационалности, грешке у прорачуну, ксенофобије, фанатизма и религијског екстремизма. Иако мотиви терориста могу да се разликују, њихове активности осликавају стандардни образац терористичких инцидената где преузима различите облике: авио отмице, киднаповања, убиства, претње, бомбардовање, и самоубилачки напади, што има значајне последице по економске активности људи широм света. Постоји велики број квантитативних анализа колективног насиља, убиства, грађанских раздора и

криминала, али ниједан од ових феномена није идентичан кампањи тероризма.

Неки стручњаци тврде да тероризам подразумева претње, повреде, или убијање невиних људи; други пак, одговарају на то да нико није невин, а опет трећи наводе да је тероризам насиље са даљим политичким или верским уверењима. Мотивација оних који контролишу државну власт и укључују се у државни тероризам, јесте да се одржи глобална економија, структура политике и хијерархије култура и народа да би се спасли економски ресурси; то је углавном политички одговор на економске, политичке и културне неједнакости или да се промовише идеолошки и верски екстремизам. Упркос истакнутости тероризма данас, научници и политичари су само почињу да разумеју како и зашто се он дешава. Много је написано о пореклу терора, и мотивације терориста, а иницијална препрека идентификацији повољних околности за тероризам је одсуство значајних емпиријских истраживања релевантних националних фактора.

Упоредо са интензивирањем дебате око феномена тероризма, јавља се значајна подела над значајем економских услова у подстицању тероризма и вредности економске политике у то борби. С једне стране, доста академских коментара указује на то да економски услови, као што су сиромаштво и неједнакост прихода, доста битни за тероризам тако што утичу на ниво депривације, осећања неправде, и самим тим, политичке тензије. Однос између тероризма и економије проучаван је у литератури о тероризму, али свакако није био најважнији. Према бизнису се односи оскудно у књигама које користе економски приступ, такође, не проналази се пуно у респективним анализама политичких наука. Неки аргументи указују на то да се тероризам најчешће јавља у земљама у средњем опсегу економског развоја, а промене у његовом интензитету могу да изазову велике потресе капитала широм света ако је светска економија довољно отворена, тако да су међународни инвеститори у стању да диверсификују друге врсте ризика земље. Недавне студије показују да се структура економских последица терористичких напада у великој мери разликује од обичних догађаја, па чак и других непогода, јер тероризам намеће значајне економске ефекте друштвима и не само да ће довести до директне материјалне штете, већ и до дугорочних ефеката на локалну економију. Економски истраживачи су открили, што можда и не изненађује, да богате, велике и разнолике економије су спремније да издрже ударе и ефекте

терористичких напада за разлику од малих, сиромашних, и више специјализованих економија.

У раду ће се описати колерација између тероризма и економије где се природно поставља још једно питање: какав је утицај тероризма на економију једне земље, и неопходно је испитати везу између учесталости тероризма и стања економије једне државе. Групе које су незадовољне тренутним економским *statusom quo* али не могу да доведу до драстичних институционалних промена, могу тај статус рационално достићи ако се укључе у терористичке активности. Терористички инциденти намећу велике директне трошкове за појединце и друштво, а непосредни трошкови могу се мерити у погледу економске вредности изгубљених живота и имовине уништене у терористичким инцидентима. Величина и разноликост економије су уско повезани са способношћу земље да издржи терористичке нападе без испољавања значајних економских ефеката. Постоје бројне разлике у трошковима које би могле бити испољене у вези са губицима тероризма, а економска методологија је нарочито добро прилагођена да пружи увид у учење о овом феномену.

Догађаји од 9/11 су резултирали многобројним економским, као и политичким ефектима и утицајима и покренули су многа питања као што су национална безбедност или међународни односи. Ови фактори регулишу отпорност једне земље на шокове од тероризма и мери у којој је тероризам мотивисан економским факторима. Економски развијеније земље, као и земље у развоју, суочавају се са налетима терористичких активности, више периодично у последње две деценије, а сиромаштво, незапосленост, неједнакост и друга друштвено-економска питања су испреплетени са актима насиља и тероризма.

УНУТРАШЊИ КОНФЛИКТИ, ТЕРОРИЗАМ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Иако тероризам постоји током читаве историје, постао је видљивији тек последњих неколико деценија. Напади на САД 11. септембра 2001. године усмртили су више од 3000 људи из укупно 78 земаља и демонстрирали присутност свуда и у сваком тренутку актуелност тероризма на глобалном нивоу. Овај догађај променио је ставове и погледе људи широм света и допринео опадању глобалне економије; погодио је дугорочна богатства читавих индустрија, као што су авијација, туризам и трговина на мало; глобална економска рецесија се продубљавала и захтеви купца су нагло опадали. Први

пут у задњих неколико деценија, раст глобалне трговине пао је испод раста домаћих привреда (Czinkota *et.al*), 596- 599). На основу спровођења лонгитудиналне анализе на нивоу европских земаља, истраживано је како разлике у ризицима од тероризма утичу и рефлектују се на саму перцепцију терористичких аката. Обележавања иницијативе разматрања тероризма је битно због тога што може утицати на различите варијације економских или неекономских аспеката понашања (Drakos, Müller, 2011, 195-197).

Очекивало би се да се терористички напади смање са повећаном разменом добара, ипак, терористи немају на уму предности међународне трговине и поделу рада већ пре свега политичке циљеве. Могућности се повећавају образовањем и другим ресурсима и то сугерише опадање спремности за терористичке нападе пошто појединац постаје успешнији на другим пољима. Супротно мишљење је такозвани продуктивни аргумент да су сами ресурси ти који могу бити искоришћени за терористичке нападе, као што је пример високо образованих нападача од 09/11.² Глобализацијом се повећава међународна мобилност избеглица а такође и терориста, чиме се развијају односи између политичких и криминалних мрежа, са још већим могућностима транспорта људи, материјала и новца преко граница. Системи подземног банкарства елиминисали су границе између политичког и економског криминалног понашања (дрога, трговина оружјем, итд) на Балкану, Кавкаском региону, Колумбији и другим Јужно Америчким државама и у Авганистану. Лидери терористичких група блокирају покушаје мирног решавања спорова јер су њихови властити криминални економски интереси негде другде а правне институције су недовољно јаке да контролишу привреду³ (Zimmermann, 2011, 153- 156).

Терористички напади доводе до смањења економског раста, иако је процењен њихов мањи утицај од насилних унутрашњих сукоба и екстерних ратова. Концентрација привредних и државних активности и велика густина насељености у урбаним срединама указују на већу рањивост на тероризам. Ако се подржи овај став,

² *Тржишта и на тржиштима засноване либералне демократије могле би доћи под удар терориста, јер они који стичу капитал глобализацијом, постају независнији од своје властите државе и мање заинтересовани за своја демократска друштва, а више за улагање у брзо растуће ауторитарне капиталистичке режиме, чиме извлаче финансијске и моралне ресурсе из својих демократских друштава.*

тероризам може да се посматра као специфични „порез на градове“, међутим, процене од већине аутора указују на веома ограничене трошкове, посебно у дугом року (Fernando, Tavares, 2007, 62-70).

За дисидентске групе, покретање напада и побуна је скупље него покретање терористичког напада, пошто први представљају покушај да се у потпуности збаци влада и преузме контрола над економијом. Потенцијал награда за настанак ових додатних трошкова је да, уколико су успешни, дисидентске групе преузму контролу над економијом, и привредом и почну да издвајају средства за сопствену употребу. У случају успешног терористичког напада, ове групе не добијају већи део средстава привреде, већ само примају делимичну корист од промена неких правила економије (Blomberg (et.al.), 2004, 463-78).

Студије које су рађене током последње деценије су утврдиле да унутрашњи сукоби могу имати значајне економске последице у смислу смањења економског раста у земљи сукоба, као и у суседним земљама. Нпр. грађански рат је сукоб ширих размера него тероризам, јер обично подразумева минимум 1000 смртних случајева и може да доведе до десетина хиљаде жртава, док је тероризам резултат инцидента, у просеку, неколико смртних последица. Тако, земља може да се „мучи“ и “бори“ са тероризмом у, рецимо, десетак година, али резултати ће бити релативно мали број смртних случајева и скромно оштећење имовине. Тероризам је тактика која може или не мора бити повезана са грађанским ратом, побуном, или другим облицима политичког насиља⁴ и као такав, обично укључује мали губитак живота и имовине. Наравно, постоје изузеци, као што је бомбардовање возова 2004. године у Мадриду или обарање *Pan am* лета 1988., где је 200 -300 људи погинуло. Али чак и у овим случајевима, губитак живота, иако трагичан, тривијалан је у поређењу са већином унутрашњих сукоба, тако да вероватно анализирањем макроекономских утицаја терористичких догађаја нису обухваћени грађански ратови (Enders, Sandler, Economic consequences of terrorism).

Треба нагласити да тероризам вуче корене из политичког сузбијања етинчких конфликта⁵ и страних политичких утицаја, а

⁴ Самоубилачки напади су чини се, на први поглед да су загонетан феномен за економисте. Када се претпоставља да ће појединац повећати свој интертемпорални алат, како то може бити оптимално да се одрекну великог дела своје будуће корисности? (Rubbelke, 2009).

⁵ Конфликт се може јавити у стањима као што су грађански ратови, устанци или тероризам, или између држава у виду ратова или побуна подржаних изван државе. Свакако, пропуст да се заштите и спроведу имовинска права унутар

ове студије су такође показале да сосо- економски услови једне државе не утичу на генезу тероризма, премда ови аутори сматрају да је социо економски утицај у тероризму занемарен. Они наводе још да осим политичког и демографског утицаја, социо-економски положај једне државе има значајан утицај на појаву тероризма у терористичким мапама у истој. Социо-економски развој земље⁶ значајно утиче на појаву тероризма а прилика за терористе и терористичке нападе су свакако слабо економски развијене државе, где је велика стопа незапослености и низак економски положај и статус становништва. Територије које су војно нестабилне, склоне честим немирима, такође су погодно тле за терористе, осим овога, велики утицај има и религијско опредељење, а јасно је да неке религије отворено препагирају рат, тачније борбу за своју веру, и наравно као улог сматрају да је најважније уложити сопствени живот (Fraytag *et. al.*, 2011, 5-8) Постоји неколико алтернативних каузалних путева, осим механизма тржишта рада, кроз које лоши економски учинак такође може да изазове грађански сукоб. Нпр. негативан привредни раст може да произведе веће неједнакости, која би даље појачале огорченост и генерисање тензије широм друштвених класа или са државом (Miguel, Shanker & Ernest, 2004, 725-53).

Подаци из 152 земље од 1950. до 1992. године се користе за процену заједничке одлучности спољашњег конфликта, унутрашњих сукоба и пословног циклуса, а добијени резултати показују да ће појава рецесије само значајно повећати вероватноћу унутрашњег сукоба. У комбинацији са појавом спољног сукоба, рецесија ће додатно повећати вероватноћу унутрашњег конфликта. Ови резултати су добијени од процене вероватноће Марковљевог модела⁷

нације може имати дубоке последице на привредне активности и раст (Sandler, 2000, 723– 729).

⁶ Стручњаци сугеришу да сиромаштво и ниска примања изазивају патњу и притужбе, а заузврат, распламсавају политички екстремизам и тероризам. Сиромаштво и спори привредни раст могу узгајати осећања „релативне ускраћености“ и незадовољства да се подстакну цивилни и етнички конфликти (Burgoon, 2006, 176-203).

⁷ Треба идентификовати стања високе и ниске терористичке опасности, као и стања високих и ниских улагања у антитероризам, а прелазне вероватноће између ових стања кореспондирају са предвиђањима модела. Високи трошкови одбране утичу на смањење шансе да се пређе у стање високог ризика од терора, а с друге стране не зна се поуздано колико терористи могу утицати на прелазне вероватноће повећавањем или смањивањем улагања у терористичке акције (Arin *et.al.*, 2011, 190- 198).

у којем се виде прелази између држава у миру и утицаја сукоба једних са другима и стање у привреди. Јаки докази показују да је унутрашњи и спољни сукоб и стање привреде нису независни један од другог. Рецесија може да обезбеди искру за повећање вероватноће интерног и екстерног конфликта, што заузврат подиже вероватноћу рецесије а таква динамика само указује на замку налик окружењу „сиромаштва“ сукоба (Blomberg, Hess, 2002, 74– 90).

УТИЦАЈ ТЕРОРИЗМА НА ТУРИЗАМ

Међународни туризам је једна од највећих светских индустрија и многе мале, отворене економије се у великој мери ослањају на туризам као главни извор прихода. Поред својих директних користи, као што су новчане зараде, туризам је такође извор страних директних инвестиција у многим земљама у развоју. Туристичке дестинације и туристи су одувек били лака мета за терористе и њихове активности а широј јавности је јасно да више није питање ако терористи нападну већ је питање када, како, и на који начин се припремити тако да се туристички атрактивна дестинација адекватно суочи са нападом. Уочивши овај проблем, неколико туристичких истраживача фокусирао се на истраживање туристичких дестинација и унапређење стратегије за одбрану од тероризма. За разлику од Вегмана (*Vegmana*), Берно, Блејк и Синклер (*Boern, Blake and Sinkler*) су се базирали на тероризам уопштено и много више истраживања спровели осврћући се на теоријски део, него на практично деловање како се стратегијски супротставити терористичкој кризи и штети које они причине. Чини се да нема ниједне студије која даје формулу за анти терористичку стратегију, јер све се своди само на деловање локалних власти и владиних агенција, међутим, деловање истих није унапредило несигурност туриста, док су, с друге стране, неколицина туристичких компанија и авиопревозника, унапредили своју анти-терористичку културу (Paraskevas, Arendello, 2007, 1560-1562).

Туристичка индустрија је веома осетљива на природне катастрофе (урагани, вулканске ерупције, кише) и људски изазване катастрофе – било друштвене или политичке (нереди, побуне, тероризам, криминал, политички преврат, рат, регионалне тензије). Без обзира на њихову природу, катастрофе стварају тешке, често трагичне, последице за земљу и њене становнике. Током година, медијска покривеност катастрофа је пренела резултат губитка живота, људске патње, јавног и приватног оштећења имовине и економског и социјалног прекида. За туристичке дестинације, овај

период може представљати туристичку кризу, која може угрозити нормално функционисање и обављање туристичке трансакције с повезаним предузећима, оштетити туристичку дестинацију и „укупну репутацију за безбедност; атрактивност и удобност негативно утичући на посетиоце“; перцепцију те дестинације и заузврат, изазвати пад у локалној економији путовања и туризма и на крају прекинути континуитет пословања локалних туристичких агенција смањењем броја туриста и великих расхода (Sönmez, Apostolopoulos, Tarlow, 1999).

Тероризам утиче на земљу која представља туристичку дестинацију углавном ако је земља погођена нападом географски близу, док у земљи порекла утиче на туризам у земљи које су далеко. Поред тога, од 1980. године, ефекти тероризма на туризам су опсежно испитивани помоћу емпиријских истраживања. Арана и Леон (Arana & Leon, 2008) су утврдили да је преваленција туристичких посета неколико дестинација на Медитерану и Канарским острвима је била нижа после 11. септембра и да је потражња знатно смањена. Такође, Филдинг и Шортланд (Fiddling & Shortland, 2005) су утврдили да је број туриста који посећују Израел опао као одговор на повећане смртне терористичке случајеве у тој земљи (Teitler *et.al.*, 2013).

НЕГАТИВАН ОДНОС ЕКОНОМИЈЕ И ТЕРОРИЗМА КРОЗ ПРИЗМУ ТРОШКОВА И ИНВЕСТИЦИОНИХ УЛАГАЊА

Различите литературе у друштвеним наукама користе ове мере како би директно процениле штету од терористичког напада. У анкети у оквиру истраживања, мере терористичког деловања се користе као улаз за израчунавање различитих трошкова утицаја тероризма за привреду. Ефекат тероризма на агрегат потрошње и штедње је важан јер утиче на ниво инвестиција и самим тим, економски раст. Поред тога, може се претпоставити да политичко насиље не утиче само на ниво инвестиција, већ и њихов састав (Frey, Luechinger & Stutzer, 2006). Директни трошкови тероризма ⁸

⁸ Узимајући у обзир директне трошкове напада 9/11 анализираних у једној анкети током 2001. године, уништена имовина, (укључујући вредности оборена четири авиона) је 14 милијарди долара а владини ентитети су изгубили 2,2 милијарде. Плате и дневнице које су изгубљене као резултат обуставе рада су 3,3 милијарде, међутим, према анкети, поједини радници влада зарадили су додатних 0,8 милијарди за прековремени рад након напада. Као такав, укупни ниво зарада и

укључују вредност материјалних оштећених или уништених добара као што су фабрике, опреме, инфраструктура и различите врсте роба широке потрошње. Пошто овим може бити знатно поремећена економска активност, изгубљене зараде и други облици прихода такође спадају у директне трошкове тероризма а иако их је веома тешко измерити, бол и патња и вредност изгубљених људских живота такође треба да буду укључени. (Enders, Olson, 2012). Не треба да чуди да ће квантитативне мере економске узрочности бити слаби предиктори терористичког чланства и активности јер је јасно, као што је већ поменуто, да економско лишавање иде увек заједно са тероризмом. Поента је да економија није само наука о откривању да ли се конкретне економске варијабле идентификују као извори испитиваних исхода, она првенствено разматра какав је међусобни однос између подстицаја и ограничења која обликују понашања и циљеве. Истраживање о групама које користе насиље указују на бројне путеве где економска разматрања овог типа могу бити важна и примењивана (**Gold**). Каузална анализа о томе како економска глобализација утиче на транснационалне терористичке инциденте, претпоставља да се терористи понашају рационално. Али та идеја само значи да су они фокусирани ка циљу, да могу да рангирају своје преференце и делују тако да максимално искористе своје склоности оквиру буџетских ограничења. Нове технологије, рачунари и сателити значајно мењају структуру међународних финансија и утичу на смањење ризика у вези са илегалним транснационалним финансијским трансакцијама. „Дигитализација“ новца омогућава широку примену кредитних и смарт картица, олакшава тренутни пренос средстава преко границе и смањује вероватноћу да терористи буду ухваћени у транспорту и коришћењу незаконито добијених средстава (Li, Schaub, 2004, 230-258).

Једно од питања која се намећу је како би, као и сваки други ризик, тероризам требало да утиче на тржиште интернационалних инвестиција у било којој земљи. Због тога, могуће је добити емпиријске доказе о „отвореном привредном каналу“ тероризма посматрајући однос између акција страних нето инвестиција и тероризма у пресеку земаља, док рачун осликава и друге факторе који утичу на међународне инвестиционе позиције, нарочито остале ризике у земљама које могу бити у корелацији са нивоима тероризма. За ту сврху, користи се јединствена међународна база података о ризику тероризма и других врста ризика једне државе и

плата је пао за 2,5 милијарде долара, док су трошкови чишћења процењени на 10 милијарди долара.

установљено је да тероризам има негативан и значајан утицај на иностране инвестиционе позиције (Eldor, Melnick, 2004). На тржиштима рада, сукоб повезан са терористичким нападима, се такође односи на терористичке кампање намењене за постизање политичких циљева, укључујући и трансфере ресурса (Sandler, 2000, 723–729).

У данашњем информатичком добу, вести (нарочито лоше) се простиру светом муњевитом брзином, са брзим преливањем „заразних ефеката“, као и из разлога што су глобална тржишта капитала данас чвршће међусобно повезана. Студијама које су спровели Арганапали и Дукас (*Arshanapalli & Doukas, 1993*) и Хамао са сарадницима (*Hamao (et.al.), 1990*), се скреће пажња на реакцију глобалних тржишта капитала за два недавна терористичка (војна) напада - 11. септембра и инвазије Ирака у Кувајту. Ови догађаји су изабрани зато што су били једини недавни догађаји у којима је примећен значајан негативни енормни пад цена акција испод нивоа пре напада, у року од 40 дана. Глобални подаци на берзи су добијени из *Блумберга*, користили су се најширим индексима берзе доступне на сваком тржишту, упоредиве са њујоркшком берзом (Chen, Siems, 2004, 349–366).

Разматрајући однос тероризма и економије, неопходно је анализирати економске циљеве у контексту напада терористичке групе у циљу наношења економских трошкова држави ⁹ која је мета напада у следећа два модела:

1. претња да ће терористи уништити или оштетити имовину или повредити људе,
2. конкретно уништавање или оштећење имовине или наношење штете људима.

За конкретне терористичке акције, узроковање економске штете може бити примарна намера ових група или може бити само један од низа циљева које група има у виду. Различите врсте и обим трошкова произведених у наведена два примера економских циљева, дају основу за изградњу оквира како су трошкови тероризма настали и како се односе једни према другима. Трошкови економских циљева могу се поделити у три класе:

⁹ Глобални економски трошкови тероризма у 2013. години су достигли највиши ниво икада у износу од 52,9 милијарди долара у поређењу са 32,9 милијарди у 2014. години. Земље које су највише погођене тероризмом имале су осетиле су негативан утицај терористичких активности у домену економског раста и директних страних инвестиција, док је у другим земљама економски ефекат је био мањи (*Global terrorist index, 2015*).

1. трошкови самог напада, укључујући оштећење структуре или другог капитала,

2. трошкови погинулих и рањених појединаца, као и каскадни ефекти унутар и између сектора штете који утичу на пословање других фирми,

3. трошкови имплементације сигурносних мера као одговор на потенцијалне будуће нападе, укључујући све трошкове за мере сигурности, одговор и опоравак, као и индиректним трошковима повезаних с тим мерама,

4. трошкови настали из промена у понашању због перцепције опасности од будућих напада, укључујући и смањење потражње због страха или несигурности, промене у потражњи због понашања финансијских тржишта или вредности имовине, промене у инвестицијама због промењене перцепције ризика, а други економски трошкови другог реда производе промене у активностима и резултатима од тероризма (Brajan, Dixon, & Greenfiel, 2007).

Централно питање у покушају да се разумеју узроци тероризма је да ли економска лишења доводе до радикалне мобилизације. Међу новијим радовима политичке економије, први талас студија на ову тему је покушао да уради анализу како се државе са временским варијацијама стања у привреди, носе са изазовом тероризма. Ове студије резултирају различитим закључцима, у зависности од избора у погледу спецификације модела и операционализације. Ниво тероризма, према Блумбергу, Хесу и Верапану (*Blomberg, Hess & Veerapano, 2004*), као и Дракосу и Гофасу (*Drakos & Gofas, 2000*) утиче на статистички значајну негативну корелацију између мера економског учинка и нивоа терористичког насиља.¹⁰ Кригер и Латин (*Krieger & Laitin*) су у студији која се фокусира на земљу у којој се напад догодио и матичну земљу терориста који су извршили напад, закључили да богатије државе имају веће шансе да се нађу на мети терориста и да

¹⁰ Догађаји од 9/11 су резултирали разним економским и политичким утицајима и тврди се да су имали трајне ефекте на питања као што су национална безбедности и међународни односи. Ако су се терористички напади испољили као један од аномалија, економски ефекти ће вероватно бити пролазни. Фокусирањем на економске ефекте, авиоиндустрија је директно погођена терористичких инцидентима, а у овом конкретном случају, тероризам је егзогени фактор и врши потражњу за авио индустрију. Комерцијалне авио индустрије су се већ суочиле са тешкоћама због економске кризе и догађај од 09/11 је само деловао као катализатор, што је за последицу имало пад авио саобраћаја за 17 % у септембру 2001., у поређењу са 2. септембром 2000. године и показао раст у првим месецима 2004. године (*Drakos, 2004, 435–446*).

економски учинак није статистички значајан предиктор земљама којима терористи прете¹¹. Ли и Шауб (*Lee & Schaub, 2004*) са друге стране не налазе никакву конекцију између тероризма и страних директних (СДИ) или портфолио инвестиција. Абади (*Abadie*) заснива своје зависне променљиве о глобалном терористичком индексу на светском тржишту и обухвата неколико фактора прогнозирања мотивације, присуства и ефикасности тероризма, који садрже пет ових фактора (*De Mesquita, 2008*)

Ендерс (2007) тврди се „страх од тероризма понаша као порез на целокупну економију“, што је приморало власти да усмеравају ресурсе ка одбрани, и предузећа да троше мање на производњу извоза и на безбедност (*Religion and Terrorism, 2010*).

Економисти поклањају све већу пажњу анализи тероризма, а спомињу се доприноси Ендерса, Сандлера, Кригера и Лаитина, (*Enders, Sandler, Krueger and Laitin*), који су, између осталих, анализирали географску и економску дистрибуцију извора тероризма и његових мета. Док су *Enders i Sandler* нашли доказе о пребацивању терористичких напада на америчке циљеве из САД у друге регионе, *Kriger i Laitin* указују на то да је за богатије земље вероватније да постану мете, док су земље у политичкој репресији често извори транснационалног тероризма. С друге стране, Абади (*Abadie*) објашњава да тероризам није под директним утицајем економских фактора, већ има и значајне везе са политичким слободама (*Bandyopadhyay, Younas, 2011, 171-174*). Епиријски докази показују опадајући тренд терористичких аката у складу са елементом могућих трошкова, док Кригер и Мерикс (*Krieger and Meierrieks*) сматрају да се међународни тероризам јавља у неразвијеним земљама, али су жртве у развијеним земљама. Сматра се да је у неразвијеним земљама, где постоји ускраћеност, неједнакост и одсуство алтернатива, лакше регрутовати терористе да нападају развијена друштва и да поткопавају глобалне економије.¹² Са емпиријске тачке

¹¹ Посебно у лошим и турбулентним економским временима, економије са афирмисаним и снажним институцијама и могућностима одбране су чешће на удару терориста, а оне са slabим институцијама и одбрамбеним способностима су чешће актери грађанских ратова, државних удара и других врста сукоба дизајнираних за збацивање владе (*Blomberg (et al.), 2004, 463–478*).

¹² Тржишта и на тржиштима засноване либералне демократије могле би доћи под удар терориста, јер они који глобализацијом стичу капитал постају независнији од своје властите државе и мање заинтересовани за њихова демократска друштва, а више за улагање у брзо растуће ауторитарне капиталистичке режиме, чиме извлаче финансијске и моралне ресурсе из својих демократских друштава.“

гlediшта, студије о ефектима тероризма на економију указују на то да је он значајан и негативан, што се може објаснити чињеницом да тероризам не уништава само домаћи капитал, него спречава и уплив страног капитала и трговину (Arin, *et.al*), 2011, 190-198).

Транснационални терористички инциденти су прекогранични спољни фактори, уколико радњама од стране терориста или власти у једној земљи могу да наметну некомпензоване трошкове или користи за људе или имовину неке друге земље. Економска методологија је посебно добро прилагођена да пружи увид у учење о тероризму јер економска анализа може да објасни стратешке интеракције између супротстављених интересних страна, нпр, терориста и власти, или између две циљане земље. Рационални модели, засновани на микроекономским принципима, могу се применити како би се утврдило како су терористи склони да реагују на промене у њиховим ограничењима изазваних политиком. Исте методе могу бити од користи за анализу како владе реагују на терористичке индуковане промене у њиховом политичком окружењу (Sandler, Enders, 2004, 301–316)

Највећа пажња придаје се утврђивању утицаја терористичких напада на одређени сектор привреде (нарочито на туризам, трговину, на иностранство усмерене инвестиције, осигурање и одбрану) као и на макро економију (цене, национални доходак и животна сатисфакција). Већина ових студија експлицитно наводи да значајан удео у трошковима наметнутим бизнису изазивају политичке реакције на тероризам, нарочито оне које су уследиле после 09/11. Тако, приземљење цивилних авиокомпанија у САД, или увођење много строжијих безбедносних мера за међународне путнике и међународну трговину ¹³, допринело је да се додатно повећају велики трошкови пословних предузећа. Утицај анти-терористичке политике, укључујући и тзв. „рат против тероризма“ произвео је кумулативне материјалне трошкове много веће магнитуде него

¹³ *Заштита мета има за циљ да подигне трошкове напада стварањем тешкоћа за терористе да нападну и постигну свој циљ и повећају ризик од неуспеха. Активности могу укључити рат за технологију надзора и постављање разних видова обезбеђења, као што је увођење метал детектора на аеродромима од 1970. године или обезбеђења амбасада. Међутим, уместо стварног смањења терористичке активности, увођење детектор-метала изгледа да је резултирао променама у терористичким активностима у распону од скупљих трошкова отмице до релативно јефтинијих „талачких новчаних трансакција“, на шта указује повећање 3,68 инцидената по кварталу. Насупрот томе, међународне конвенције не показују да су имале значајан утицај на терористичке нападе, пошто се базе ресурса таквих активности смањују или намећу релативни трошкови не терористичких активности (Schneider, Brück, Meierrieks, 2011, 45).*

директни ефекти терористичких аката. Ипак, најспектакуларнији и најочигледнији ефекти добијени су огромном пажњом у медијима. Потпуно другачији аспект односа између бизниса и тероризма односи се на сличност у организационим формама. Међународни тероризам је, донекле, имитирао моделе „глобалне франшизе“ међународних бизниса као што су *Mc Donald's* или *Starbucks*.

Терористи усмеравају своје нападе на послове далеко више него на друге циљеве а најчешћи облик је бацање бомби, праћено оружаним нападима, киднаповањем, намерним паљењем и вандализмом, где су већина жртава су насумично циљани цивили. Велики број бизниса је неспреман да се суочи са таквим ризицима и они који доносе одлуке остају релативно самозадовољни. У различитим дискусијама са практичарима и академицима дошло се до закључка да само веома мали број фирми има израђене планове и реструктивне операције да би се носили са тероризмом¹⁴. Још увек не постоји или није основано тело о теорији о тероризму и дословно да нема истраживања објављеног о односу између тероризма, менаџмента и маркетинга. Многа истраживања су вођена потребом да се истраже ефекти тероризма на активности компаније¹⁵ и да се открију приступи којима се штета може минимализовати. Менаџерска литература открива три погледа на стратегију: ситуацијско – спесифичан поглед, универзални поглед и поглед

¹⁴ У разговорима у различитим мултинационалним фирмама, као што су „*Tech Data*“ и „*Office Depot*“, главни менаџери су изјавили да немају специфичне и конкретне планове да се сачувају од тероризма, чак и поједини врхунски директори смештају тероризам само директне, локалне оквире и траже од локалних менаџера да се суоче са могућим реперкусијама. У Европи и Јапану, неки менаџери чак виде тероризам као стриктно амерички проблем, међутим, испоставило се да су ове перспективе лажне.

¹⁵ После 11. септембра појачана безбедност америчких царинских пунктова изазвала је дуго кашњење бродова, преокренула ланац снабдевања многобројних фирми, укључујући и *Ford*, који је био приморан да привремено затвори пет својих фабрика у САД. У одсуству евентуалних бродских и других логистичких споразума, произвођачи и снабдевачи биће суочени са дисрупцијом која може битно утицати на нормалне операције. Сем организационих активности, може се закључити да дистрибуција и логистика могу бити веома рањиве кад су у питању и директни и индиректни ефекти тероризма. Текуће тензије између западних влада и бунтовника у исламском свету и другде сугеришу вероватност будућих напада. Одговор на ураган Катрина пружио је терористима доста обавештајног материјала о томе како су релативно ограничен напредак имале како федерална влада, а и локалне владе у припреми за разарајуће догађаје. У овом тренутку већина фирми је лоше припремљена да се одбрани од тероризма и због тога су веома рањиве на нападе, њихови менаџери морају бити обазривији него икада јер тероризам представља континуирану претњу.

непредвидивости. Овде ће се истраживање ставити у контекст непредвидивости и теорију непредвидивости која заузима средишњу позицију између ситуацијско - специфичног и универзалног погледа изражавајући да је оптимална стратегија субјекат извесног низа услова окружења и организације. Она имплицира да оптимална структура и методи фирме зависе од извесног броја непредвидивости и у унутрашњем и спољном окружењу, где услови окружења дефинишу природу организационих одговора потребних за супериорно извођење, због чега би фирме требало да се прилагоде свом окружењу (Czinkota *et.al.*), 595-599).

Спољашња претња (терор) се сматра егзогеном и сталном и не сувише високом да би зауставила све економске активности, а опет са друге стране, нити сувише ниског нивоа да се не игнорише. У средишту анализе претпоставља се да се несигурност манифестује „само“ у опасности по живот сваког појединца и да би се смањио број жртава, влада обезбеђује становништву сигурност (Zvi, Tsiddon, 2004, 971–1002).

Питање на које свакако треба дати одговор је: „Шта може бизнис да уради да би се успешније носио са тероризмом?“ Два сета предлога су понуђена, заснована на економској анализи тероризма. Први сет дискутује о могућностима смањења терористичких мотива да нападају пословне просторије; други део наглашава предлоге сачињене да се минимизују трошкови послова после терористичког напада, те да се тако смањи утицај. Терористи се могу сматрати рационалним глумцима у смислу да желе да постигну своје циљеве што ефикасније. Пословни људи морају развити стратегију, која чини да акти против бизниса постану мање атрактивни и привлачни терористима зато што је њихов обим *добит -трошкови* смањен. Важни циљеви за терористе су да добију што је могуће више публицитета за своје захтеве и да наведу владе да употпуности удовоље или бар делимично на њихове захтеве. Прва два предлога теже да смање обим добит-трошкови за терористе и да тако умање њихове мотиве за напад и оба ова предлога утемељена су на снази децентрализације, са тим што се први односи на изградњу, а други на организацију:

1. Терористи имају мањи мотив за напад када су пословне зграде децентрализоване него централизоване, **2.** Такође, имају мањи мотив за напад на фирмине главне експоненте ако је фирмино доношење одлука децентрализовано него када је централизовано, **4.** Треба бити спреман за брзу интервенцију после напада, а припреме за брзу интервенцију свакако изискују веће трошкове за фирме. Међутим, мере опреза су такође корисне и за друге случајеве са којима се

фирма може суочити, нарочито пожари и друге несреће, такође, фирме могу умањити трошкове договарајући размену са суседним фирмама. **5.** У најкраћем року извршити реконструкцију физичког капитала. Терористи желе да импресионирају јавност и медије изазивајући разарајућа и трајна оштећења и овај циљ је уздрман ако компанија која је у питању има готов план и вољу да поново изгради уништене структуре брзо. Истовремено, менаџмент треба да уложи велики напор да се одмах обнови производња и друге активности. **6.** Треба се припремити за брзу реконструкцију људског капитала, што је нарочито важно за фирме чија конкурентност и не-имитативна предност се ослања на посебну групу запослених. Медицинска и психолошка помоћ која се нуди повређенима такође јача фирму као друштвену јединицу и лојалност је повећана (Frey, 2009, 779-785).

Терористички напади демонстрирали су погубне ефекте на потражњу курса и снабдевање тржишта, као и на маркетиншку стратегију; за већину фирми политика владе била је усмерена ка сламању тероризма што ће утицати на делатности компаније више него спречавање самих терористичких аката. Такви далекосежни резултати као резултат су имали предосећај повећане активности тероризма као оруђа за оне који су се осмелили да промене курс посла и ултимативно, целог човечанства. Потенцијалне мете тероризма су многобројне и не могу све бити стално заштићене, а чак и мале терористичке групе са минималним ресурсима имају способност постизања великих ефеката. Тероризам је постао покора савременог света и врло је вероватно да ће остати кључни фактор у бизнису, ако не и у свакодневном животу. Типично, једначина трошкови – корист је на страни терориста а против мете, тј. државе.¹⁶

Утицај бруто друштвеног производа по глави становника у односу на тероризам је значајно директно пропорцијалан у једноставној форми (осим у европским земљама), док је тај утицај значајно обрнуто пропорцијалан тамо где је бруто друштвени производ по глави становника у квадратној форми. Веза између инвестиција и тероризма значајно је обрнуто пропорционална, осим у исламским земљама, где је та веза директно пропорционална.¹⁷ Све

¹⁶ Бомба која је направила штету од 550 милиона долара 1993. године у нападу на СТС коштала је око 400 долара, а да би се поново изградио центар, трошкови људске заштите и спречавања терористичких напада износе много милијарди долара, у односу на трошкове терориста од милион или мање долара.

¹⁷ Blomberg и et al., користећи базу података ITERATE, анализирали су 127 држава у периоду 1968–1991. године где су испитивали да ли постоји веза између

док се не пређе тзв. праг развоја, боље економске прилике подстичу тероризам и кад се тај праг једном пређе, прелази се на уобичајену интерпретацију опортунитетног трошка. Најновији резултати указују на то да вероватно постоје и други фактори који значајно утичу на ову појаву, другим речима, класична аргументација опортунитетног трошка вероватно не исцрпљује могућност да се објасни настајање политичког насиља.

У вези са тим, Бернхолц (*Bernholz*) је понудио алтернативно објашњење и наводи да у друштвима где постоје „више вредности“, као у тоталитарним или верским културама, долази чешће до појаве идеолошког тероризма. Овакво понашање може настати без обзира на то какве закључке износимо у вези са опортунитетним трошковима. Када је функција корисности директно пропорционална зависности од идеологије и робе широке потрошње, онда се потреба за идеологијом повећава у складу са приходима које индивидуа поседује, чиме се повећава потреба за терористичким активностима. Ова појава је још више изражена у друштву које је изнедрило идеју о „вишим вредностима“. Хилман (*Hillman*) у овој дискусији пружа јаче аргументе у земљама у којима је привреда заснована на ренти, као и у појасу Газе и арапским земљама извозницама нафте. По речима аутора, самоодрицање и економска стагнација прецизно одређује доминацију „виших вредности“, упркос потенцијалном просперитету, уствари, у овом контексту, не постоји јасна процена опортунитетних трошкова међу појединцима. Сходно томе, очекивани економски раст не може да осујети појаву тероризма и политичког насиља (Caruso, Schneider, 2013, 37-42).

Резултати многих истраживања показују да ризик од тероризма има значајну улогу у тумачењу позиција за инвестирање у *foreign direct investment* (FDI), у глобалу, утицај тероризма на позиције FDI процењене у регресији био би погоршан кад би изостављене детерминанте FDI биле у негативној корелацији са

појаве тероризма и економског стања у држави. Резултати показују да се у периоду економске кризе повећава могућност појаве тероризма и овај резултат је још убедљивији у богатим демократским државама. Freytag et al. представљају измешане резултате који потврђују или негирају идеју да је тероризам обрнуто пропорционалан бољим социо-економским приликама. Анализа покрива период 1971–2005. године, а зависна променљива је број терористичких инцидента у једној држави у периоду од 5 година (1971–1975). Променљиве су подељене у три групе: 1) економске променљиве, између осталог бруто домаћи производ по глави становника, отвореност инвестиција и тржишта; 2) број и састав становништва и степен образовања; и 3) специфични ефекти државе који се односе на квалитет институција.

тероризмом. Најпре, процене о утицају тероризма на страна улагања биће пристрасне по принципу обрнутог каузалитета ако страни капитал покрене терористичку реакцију и у том случају, обрнути каузалитет створиће позитивну пристрасност у односу на процењивање коефицијента ризика. Ако степен ризика од тероризма варира од државе до државе, његови ефекти у регионима који су најугроженији биће озбиљнији него што наше процене предвиђају, што упућује на то да у интегрисаној светској економији, у којој страни инвеститори могу да процене разлике у ризицима у улагање у привреду других земаља, тероризам може да изазове огромна кретања капитала широм света. Емпиријски докази, засновани на међународној регресији, указују на то да ризик од тероризма утиче на међународну економску депресију. Овакав однос зависи од демографских фактора, индекса ризика сваке појединачне земље, владиних мера и других финансијских и макроекономских фактора. По овим проценама, једна стандардна девијација у којој се бележи пораст тероризма у држави има пад од 5% у нето FDI позицији. И модели и емпиријски докази указују на то да канали отвореног тржишта трасирају пут тероризму који неповољно утиче на привреду (Albadie, Gardeazabal, 2007, 2-9).

ЗАКЉУЧАК

Терористички догађаји доводе не само до материјалних и нематеријалних трошкова за оне који су постали жртве, већ и приморавају локалне и националне власти да потроше милијарде на превенцију тероризма и откривање, гоњењу и кажњавање терориста. Напредак у економском развоју због трговине и токова капитала уклања један од главних подстицаја за људе да се баве терористичким активностима из очаја и сиромаштва. Иако је овај аргумент је релативно нов и мање развијен, многи креатори политике су уложили напоре за решавање глобалног тероризма. Заштита запослених и корпоративних средстава је одговорност оперативних менаџера током било које корпорације. и у већини организација, неколицина људи су потпуно свесни изложености као што су отмице и изнуде. Али тероризам, криминал, ризици и политичка нестабилност су животне чињенице и корпоративни лидери морају да се носе са њима у трансакцијама пословања у глобалној економији.

Ефекти тероризма могу бити застрашујуће директни и он наноси далеко више штете од људских жртава и материјалних

губитака. Такође, може да изазове озбиљну индиректну штету земљама и економијама повећањем трошкова нпр. при економским трансакцијама, због појачаних мера безбедности како би се осигурала безбедност запослених и клијената или виших премија осигурања. Истраживањем ових ранијих случајева и изградње оквирних трошкова тероризма који су идентификовани, треба обезбедити основу за планирање одбране, као и разумевање који фактори одређују обим трошкова терористичких активности. Перцепција ризика може произвести промене у понашању, што може произвести значајне економске трошкове. Економска цена тероризма и борбе против тероризма мора се узети озбиљно у обзир, јер он доноси огромну разлику и варијабилност у привреди. Постоје многи трошкови које тероризам намеће, али највећи трошак је живот невиних људи и трајне повреде које долазе уз терористички акт. Али иста технологија која негује међународни економски раст је такође дозволила тероризму да се лако шири међу земљама чији интереси су уско повезани, јер он није више само локални проблем, терористи могу напасти са хиљаду километара далеко и изазвати велику деструкцију. Насупрот томе, мали број научника и креатора политике тврди да ће економска отвореност довести до смањења транснационалног тероризма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Albadie A. & Gardeazabal J. (2007). „Terrorism and the world economy”, *European Economic Review* 52 (2008) 1–27 Cambridge, p.2-9
2. Arin, P., Lorz, O., Reich, O. & Spagnolo, N. (2011). Exploring the dynamics between terrorism and anti-terror spending, *Journal of Economic Behavior & Organization*.189-202
3. Bandyopadhyay S. & Younas J. (2009). Poverty, political freedom, and the roots of terrorism in developing countries. *Federal reserve bank of St. Louis, Research Division*. p.171-174
4. Blomberg, B. & Hess, D. (2002). „The temporal links between conflict and economic activity“. *Journal of Conflict Resolution* 46, 74– 90.
5. Blomberg, B., Hess, G. and Weerapana, A. (2004). “Economic Conditions and Terrorism”. *European Journal of Political Economy* 20: 463-78.
6. Blomberg, S.B., Hess, G. & Weerapana, A. (2004). „Economic conditions and terrorism”. *European Journal of Political Economy* Vol. 20 (2004) 463–478, DOI:10.1016/j.ejpoleco.2004.02.002

7. Brajan, J., Dixon, L. & Greenfiel, V. (2007). "Economically Targeted Terrism ".A Review of the Literature and a Framework for Considering Defensive Approaches, RAND Corporation, Santa Monica.
8. Burgoon, B. (2006). " On Welfare and Terror: Social Welfare and Political-Economic Roots of Terrorism", *The Journal of Conflict Resolution* 50, no. 2 : 176-203
9. Caruso R. & Schneider F. (2013). „The socio-economic determinants of terrorism and political violence in Western Europe (1994–2007)”. Forth coming in *European Journal of Political Economy*, Milano, p.37-42
10. Chen, A. H., & Siems, T. F. (2004). The effects of terrorism on global capital markets. *European Journal of Political Economy*, 20(2), 349-366. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2003.12.005>
11. Czinkota R., Knight G. A., Liesch P. W., Steen J. (2005). „Positioning terrorism in management and marketing”, *Journal of International Management* Vo. 11, 581- 604
12. De Mesquita, B. (2008). "The Political Economy of Terrorism: A Selective Overview" of Recent Work _ February 8,
13. Drakos, K. (2004). „Terrorism-induced structural shifts in financial risk: airline stocks in the aftermath of the September 11th terror attacks”. *European Journal of Political Economy* Vol. 20, 435–446, DOI:10.1016/j.ejpoleco.2003.12.010
14. Eckstein, Z. & Tsiddon, D. (2004). "Macroeconomic Consequences of Terror: Theory and the Case of Israel," *Journal of Monetary Economics*, Vol. 51, No. 5, pp. 971–1002
15. Eldor, R. & Melnick, R. (2004). "Financial Markets and Terrorism". *European Journal of Political Economy*, Vol. 20, 2004
16. Enders, W. & Olson, E. (2012). "Measuring the Economic Costs of Terrorism". *The Oxford Handbook of the Economics of Peace and Conflict Economics and Finance, Micro, Behavioral, and Neuro-Economics, Econometrics, Experimental and Quantitative Methods* DOI:10.1093/oxfordhb/9780195392777.013.001
17. Enders, W. & Sandler, T. "Economic Consequences of Terrorism in Developed and Developing Countries: An Overview," in Keefer and Loayza, eds. *Terrorism and Economic Development*. Cambridge, UK: Cambridge University

18. Fernando, L. & Tavares, J. (2007). "The Economics of Terrorism: A Synopsis." *The Economics of Peace and Security Journal* 2, no. 1 62-70.
19. Frey, B. (2009). "How can business cope with terrorism"? *Journal of Policy Modeling* 31 (2009) 779–787 p.779-785
20. Frey, B., Luechinger, S. & Stutzer, A. (2006). „Calculating Tragedy: Assessing the Costs of Terrorism“. *Journal of Economic Survey*, Working Paper No. 205
21. Freytag, A., Krüger, J., & Meierrieks, D. (2010). "The Origins of Terrorism: Cross-Country Estimates on Socio-Economic Determinants of Terrorism". Economics of Security Working Paper 27, Berlin: Economics of Security.
22. Friedrich, S., Brück, T. & Meierrieks, D. (2011). "The Economics of Terrorism and Counter-Terrorism". *Economics of Security Working Paper Series Economics of Security is an initiative managed by DIW Berlin*. A Survey (Part II). Economics of Security Working Paper 45
23. *Global terrorist index . (2015). Measuring and understanding the impact of terrorism.* Institute for Economics and Peace (IE).
24. Gold, D. Economics of Terrorism, Graduate Program in International Affairs New School University.
25. Miguel, E, Shanker S. & Ernest Sergenti. (2004). "Economic Shocks and Civil Conflict: An Instrumental Variables Approach". *Journal of Political Economy* 112, no. 4, 725-53
26. Paraskevas, A. & Arendell, B. (2007) "A Strategic Framework for Terrorism Prevention and Mitigation in Tourism Destinations", *Tourism Management*, Vol. 28, pp. 1560-1573.
27. Quan, L. & Schaub, D. (2004). „Globalization and Transnational Terroris a pooled time-series analysis“, Vol. 48 No. 2, April 2004 230-258 DOI: 10.1177/0022002703262869
28. *Religion and Terrorism: an empirical study.* 2010., 8,9 <http://oxbridge-tutor.co.uk/wp-content/uploads/2014/01/Religion-and-terrorism-Ben-Lambert.pdf>
29. Sandler, T. & W. Enders. (2004). "An economic perspective on transnational terrorism". *European Journal of Political Economy* Vol. 20 (2004) 301–316
30. Sandler, T. (2000). "Economic analysis of conflict". *Journal of Conflict Resolution* 44, 723– 729.
31. Sandler, T. (2000). „Economic analysis of conflict.“ *Journal of Conflict Resolution* 44, 723– 729.

32. Sönmez, S., Apostolopoulos, Y. & Tarlow, P. (1999). "Tourism in Crisis: Managing the Effects of Terrorism". *Journal of Travel Research*, 38(1):13
33. Teitler, S., Shahrabani, R. & Goziker, O. (2013). "The Effect of Economic Crises, Epidemics and Terrorism on Tourism". *International Journal of Business Tourism and Applied Sciences* Vol. 1 No. 1 Jan uary – June 2013,
34. Zimmermann, E. (2011). " Globalization and terrorism.", *European Journal of Political Economy*, 2011, vol. 27, issue S1, pages S152-S161 p.153- 156

Рад је примљен: 10.07.2016.

Рад је прихваћен за штампање: 29.09.2016.